

Η Διαλεκτική της Αλλαγής*

Gerald Gutenschwager, PhD

Ομότιμος Καθηγητής, Αρχιτεκτονικής Σχολής

Πανεπιστημίου Ουάσινγκτον στο Σάιντ Λούις

και

Επιστημονικός Συνεργάτης

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και

Περιφερειακής Ανάπτυξης

Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος

Περίληψη

Η διαλεκτική ανάμεσα σε αντίθετες δυνάμεις ή ιδέες παίρνει πολλές μορφές, αλλά πάντα υπονοεί μια λύση με νέα μορφή ή σύνθεση όπως την αναφέρει ο Χέγκελ. Όλες οι περιπτώσεις συγκρούσεων όμως, δεν είναι αναγκαστικά διαλεκτικές, επειδή μπορούν μερικές φορές να οδηγήσουν στην ολική καταστροφή της μίας ή και των δύο πλευρών της σύγκρουσης. Η διαλεκτική, όταν αρμόζει, είναι ένας χρήσιμος τρόπος να καταλάβουμε την ιδέα μίας διαρκώς εναλλασσόμενης ή αναδυόμενης πραγματικότητας, όπως την αντιλαμβάνεται η νέα βιολογία. Παραδείγματα της διαλεκτικής παρουσιάζονται στη ιστορία των λιμωδών νόσων κατά τον McNeil, στην ιστορία των αλλαγών υποδειγμάτων στις φυσικές επιστήμες κατά τον Kuhn, και στην ιδέα των Berger και Luckmann περί της διαλεκτικής ή κοινωνικής κατασκευής της (κοινωνικής) πραγματικότητας, κάτι που αντηχεί την ανακάλυψη της κβαντικής φυσικής ότι η παρατήρηση των επιστημόνων αλλάζει τη φυσική πραγματικότητα που μελετάται. Μπορούμε να καταλάβουμε τη σύγχρονη οικονομική κρίση μέσα σ' αυτό το διαλεκτικό πλαίσιο και ακόμα καλύτερα το ότι αντανάκλα μια ευρύτερη κρίση της κοινωνίας και της κουλτούρας. Η υποκειμενική πλευρά της κρίσης συνίσταται από τρέχουσες υποδειγματικές ιδέες της κοινωνικής επιστήμης και από φιλοσοφικές (οντολογικές και επιστημονικές) προϋποθέσεις που αποτελούν τη βάση τους, ενώ η αντικειμενική πλευρά είναι η σοβαρή πολιτιστική και οικονομική κρίση που καταγράφεται σε όλα τα στατιστικά στοιχεία που την ιχνηλατούν. Η λύση της κρίσης απαιτεί να αντιμετωπίσουμε και τις δυο πλευρές της διαλεκτικής καθώς ψάχνουμε για μια νέα σύνθεση.

*Background paper for the World Academy of Art & Science Workshop, "Opportunities & Challenges for the 21st Century – Need for a New Paradigm". Library of Alexandria, Egypt – June 5 & 6, 2013

Εισαγωγή

Φαίνεται ότι η διαλεκτική ανάμεσα σε αντίθετες δυνάμεις είναι ένας οικουμενικός νόμος της φύσης. Ο Ηράκλειτος το ανέφερε μεταφορικά ως «πόλεμος, πατήρ πάντων» και με σύνδεση την έννοια ότι «τα πάντα ρεί» σημαίνει ότι η διαλεκτική είναι μια συνεχής εξελικτική διαδικασία στη φύση, η οποία είναι επομένως πάντα αναδυόμενη. Η κβαντική φυσική (Nadeau and Kafatos 1999) χρησιμοποιεί τον όρο «συμπληρωματικότητα» (complementarity), δηλαδή, η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο μόριο και στο κύμα, τα οποία δεν μπορούν να παρατηρηθούν ή να εξεταστούν πειραματικά μαζί χωρίς να αλλάζουν τα χαρακτηριστικά τους, αλλά που μαζί συνιστούν το σύνολο του σύμπαντος. Οι Κινέζοι την εκφράζουν με τα σύμβολα του Γιν και Γιανγκ, η κάθε πλευρά ενσωματώνοντας την άλλη. Ο Toynebee την αναφέρει ως «πρόκληση και απάντηση», η τάση, δηλαδή, να αλλάξουν οι κοινωνίες ως απάντηση στις προκλήσεις του περιβάλλοντός τους. Ο Χέγκελ πίστευε ότι ήταν η ουσία της κοινωνίας ως μιας ατέλειωτης διαδικασίας της θέσης-αντίθεσης-σύνθεσης, όπου η σύγκρουση ανάμεσα σε δυο αντίθετα διαλύεται μέσα σε μια καινούργια πραγματικότητα. Γι' αυτόν η κοινωνική διαλεκτική ήταν μια εναλλαγή ανάμεσα στο ιδανικό και το πραγματικό ή πρακτικό. Γι' αυτόν το ιδανικό προσέφερε την πρόκληση, ενώ για τον Μαρξ ήταν το πρακτικό ή υλικό που ήταν το ερέθισμα για τις αλλαγές στις ιδέες που κυβερνούν κάθε ιστορική περίοδο. Στη κυβερνητική φαίνεται στην αλληλοεπίδραση, που διορθώνει ή φέρνει μια ισορροπία στη λειτουργία ενός μηχανισμού ή συστήματος, ενώ για τον Αριστοτέλη ήταν η ατέλειωτη αναζήτηση για το «μέτρον άριστον», σε μια διαδικασία που θα χρειαζόταν πρώτα την εμπειρία των άκρων ή τουλάχιστον γνώση για τα άκρα, πριν να μπορέσει να γνωρίσει κανείς το μέτρον. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί (βλέπε διάγραμμα) ως η ατέλειωτη διαλεκτική σχέση ανάμεσα σ' αυτό που θυμόμαστε από το παρελθόν μας και αυτό που μπορούμε να προβλέψουμε σχετικά με οποιαδήποτε κατάσταση που είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουμε. (Gazzaniga 2008, σ. 368).

Για τον Isaiah Berlin ήταν ο ατελείωτος κίνδυνος ότι οι απελευθερωτικές ιδέες μίας εποχής θα γινόταν «ασφυκτικοί ζουρλομανδύες» στην επόμενη, και μ' αυτόν τον τρόπο παρεμποδίζουν την αναδυόμενη πραγματικότητα που χαρακτηρίζει την βιολογική μας ύπαρξη. Με άλλα λόγια πρέπει να μάθουμε να ανακυκλώνουμε τις ιδέες στο κοινωνικό βασίλειο, όπως μαθαίνουμε τώρα να ανακυκλώνουμε τα προϊόντα μας στο περιβαλλοντικό βασίλειο. Σε σχέση με τη τωρινή κρίση μπορούμε

να τη δούμε ως μέρος της γενικής βιολογικής ή/και κοινωνικής διαλεκτικής ανάμεσα στην επιθετικότητα/ανταγωνισμό και συνεργασία. Μετά από μερικές εκατοντάδες χρόνια πείρας με τη πλευρά της επιθετικότητας, όχι μόνο πρακτικά και θεωρητικά, αλλά και φιλοσοφικά, μπορεί να είναι αναγκαίο, και ας το ελπίζουμε, να αναζητήσουμε και να βρούμε τη άλλη πλευρά αυτής της διαλεκτικής. Όμως η σύγκρουση και η διαλεκτική δεν είναι αναγκαστικά το ίδιο πράγμα. Η σύγκρουση μπορεί ή και όχι να έχει σαν αποτέλεσμα μια νέα σύνθεση, όπως ο Hegel οραματιζόταν. Μπορεί, δηλαδή, να έχει σαν αποτέλεσμα την εξόντωση της μίας πλευράς της σύγκρουσης ή την αμοιβαία καταστροφή των δυο πλευρών.

Είδη συχνά εξαφανίζονται από τη φύση, όταν δεν προσαρμόσονται στο περιβάλλον τους ή εάν εξαντλήσουν τις πηγές της τροφής τους με «υπερπληθυσμό», παραδείγματος χάριν. Ο Malthus το έβλεπε αυτό σαν σχεδόν αναπόφευκτο για το ανθρώπινο είδος, αν και τον ειρωνεύονταν πολύ διότι δεν είχε προβλέψει την τεράστια αύξηση στη παραγωγικότητα που θα προερχόταν από την επιστήμη και τη τεχνολογία. Τώρα οι επιστήμονες και οι μηχανικοί των επιχειρήσεων φαίνεται να είναι εξίσου ανίκανοι ή απρόθυμοι να αναγνωρίσουν τις ακούσιες βλαπτικές επιπτώσεις της καινούριας τεχνολογίας στο περιβάλλον, με πιθανές Μαλθουσιανές επιπτώσεις στο πληθυσμό στο μέλλον. Την ίδια στιγμή η διαλεκτική προχωρεί, καθώς πολλοί επιστήμονες και μηχανικοί δουλεύουν, για να προλάβουν παρόμοια καταστροφή, κάτι αρκετά δύσκολο στο τωρινό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, όπου η τεχνολογία εφαρμόζεται. Αλλά αυτό είναι ακριβώς το πρόβλημα με το αναγωγικό επιστημονικό υπόδειγμα και το απορρέον κοινωνικό υπόδειγμα που χωρίζεται σε δυο ξεχωριστούς κόσμους, αυτόν του (επιστημονικού) νου από τη μια μεριά και αυτόν του κοινωνικού και υλικού περιβάλλοντος από την άλλη.

Η γνώση παρόμοιων διλημμάτων όμως είναι πιο παλιά ακόμα και από την επιστήμη. Ένα παράδειγμα μίας μη-διαλεκτικής έκβασης μίας κατάστασης δίνεται στο μύθο του «Σκορπιού και του Βάτραχου.» Ο σκορπιός ζητάει από το βάτραχο να τον περάσει απέναντι από το ρυάκι. Ο βάτραχος αρνείται, λέγοντας ότι ο σκορπιός θα τον κεντρίσει και θα πεθάνει. Ο σκορπιός βεβαιώνει το βάτραχο ότι δεν θα έκανε τέτοιο πράγμα, διότι τότε θα πέθαινε και ο ίδιος στη διαδικασία. Ο βάτραχος πείθεται και συμφωνεί να πάρει το σκορπιό στην πλάτη, αλλά στο μισό δρόμο ο σκορπιός όντως κεντρίζει το βάτραχο και η μοίρα και των δυο είναι να πεθάνουν. Όταν ο βάτραχος

ρωτάει στο σκορπιό γιατί να κάνει τέτοιο βλακώδες πράγμα, ο σκορπιός απαντάει απλώς ότι «ήταν στη φύση του» και δεν μπορούσε να την αλλάξει! Βέβαια, όπως με όλους τους μύθους πολλές ερμηνείες μπορούν να δοθούν. Εγώ θα προτιμούσα να τον δω σαν ένα παράδειγμα μιας σύγκρουσης, όπου το παράσιτο καταστρέφει τον ξενιστή, μη μπορώντας να εκτιμήσει τις συνέπειες των πράξεων του. Σε τέτοια σύγκρουση η διαλεκτική δεν εξελίσσεται. Δεν υπάρχει μια καινούργια σύνθεση που επιτρέπει στις δυο πλευρές της σύγκρουσης να επιβιώσουν, έστω σε αλλαγμένη μορφή.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράδειγμα τέτοιας διαλεκτικής έκβασης βρίσκεται στη διερεύνηση του William McNeil (1976) για την ιστορία των λιμωδών νόσων ή πιο θεωρητικά, η σύγκρουση ανάμεσα σ' ένα παράσιτο και το ξενιστή του. Ο McNeil βρήκε ότι στις αρχικές φάσεις μιας λιμώδους νόσου τα παράσιτα ήταν πολύ δηκτικά. Οι ιμπεριαλιστές Ευρωπαίοι εξερευνητές είχαν, χωρίς να έχουν επίγνωση, φέρει πίσω παράσιτα από όλο το κόσμο, και οι Ευρωπαϊκοί πληθυσμοί πληρώσανε το τμήμα με εκατομμύρια θανάτων εξαιτίας αυτών των ασθενειών. Όμως, σε αντίθεση με το σκορπιό που δεν μπορούσε να αλλάξει τη φύση του, αυτή η σύγκρουση με τη πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε στο σημείο που και τα παράσιτα και οι ξενιστές αλλάζανε. Στη νέα σύνθεση τα παράσιτα σιγά-σιγά εξελίχθηκαν σε λιγότερα δηκτικές μορφές, μετατρέπόμενες σε ενοχλητικές αλλά όχι τόσο θανατηφόρες παιδικές αρρώστιες, ενώ οι ενήλικοι ανθρώπινοι ξενιστές αναπτύξανε αντισώματα, για να ελέγχουν τα παράσιτα. Όταν οι Ευρωπαίοι κατακτητές, ως μεταφορείς των λιμωδών νόσων (αλλά και της ανοσίας σ' αυτές) εισέβαλαν στο νέο κόσμο, είχαν αυτό το μυστικό όπλο στη διάθεσή τους. Έτσι εξολόθρευσαν ολόκληρους γηγενείς πληθυσμούς που δεν είχαν προηγούμενη επαφή μ' αυτές τις αρρώστιες. Το όπλο αυτό αποδείχθηκε τόσο ισχυρό όσο και ο στρατιωτικός εξοπλισμό τους. Αυτό ίσχυε κυρίως όταν αυτοί οι πληθυσμοί ήταν πιο συγκεντρωμένοι, όπως οι Ίνκας, οι Μάγια και οι Αζτέκοι. Αλλά συγχρόνως οι Ευρωπαίοι, ως κοινωνικά «παράσιτα» που δεν μπορούσαν να αλλάξουν τη φύση τους, στη πορεία εξολόθρευσαν και την εγχώρια εργατική δύναμή τους. Ως αποτέλεσμα, «αναγκάστηκαν» να εισάγουν σκλάβους από τη Αφρική, για να γεμίσουν αυτό το κενό, οδηγώντας σε άλλη παρασιτική σχέση που στο τέλος οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο στις ΗΠΑ. Κάθε παρασιτική σχέση είτε εξελίσσεται σε μια νέα σύνθεση είτε καταλήγει στην εξαφάνιση του ενός ή και των δυο συμμετόχων της σύγκρουσης. Αυτό είναι αλήθεια τόσο στο κοινωνικό όσο και

στο φυσικό πεδίο. Για να εξελιχθεί μια σύγκρουση σε διαλεκτική συνήθως απαιτείται να «αλλάξει η φύση κάποιου», ώστε να επιτραπεί η εφαρμογή μιας νέας σύνθεσης και στο κοινωνικό πεδίο, για να αλλάξει κάποιος τη φύση του προϋποθέτει να αλλάξει τις υποσυνείδητες, πολλές φορές, γνώμες και ιδέες που έχει για τον κόσμο.

Ανάγκη για μια αλλαγή του υποδείγματος

Ο Thomas Kuhn (1970) ένα τέτοιο σύνολο πεποιθήσεων στην επιστήμη το έχει ονομάσει «υπόδειγμα», και την πράξη να το αλλάξει κανείς «επανάσταση υποδείγματος». Ένα επιστημονικό υπόδειγμα, σύμφωνα με τον Kuhn, είναι, σε μεγάλο βαθμό, ένα σύνολο θεωρούμενων ως δεδομένων και κατά συνέπεια ανεξέταστων προϋποθέσεων για το κόσμο, που είναι ενσωματωμένες στο υπόδειγμα. Δεν υποκύπτουν όμως στις πειραματικές δοκιμασίες των θεωριών που χαρακτηρίζουν τη κριτική προσέγγιση της επιστήμης. Είναι προ- ή μετά-θεωρητικές απόψεις για τη φύση του σύμπαντος και για τους αναγκαίους τρόπους να γνωρίσουμε το σύμπαν. Είναι, δηλαδή, οντολογικές και επιστημολογικές προϋποθέσεις. Η μόνη στιγμή που υποκύπτουν σε εξέταση είναι, όταν εμφανίζονται ανωμαλίες, δηλαδή, όταν οι προβλέψεις, βασισμένες σε θεωρίες και προηγούμενα πειράματα, δεν επαληθεύονται στο πραγματικό κόσμο. Όταν συσσωρεύονται αρκετές ανωμαλίες, ακολουθεί μια κρίση και αρχίζει αναζήτηση για νέες προϋποθέσεις συνήθως μεταξύ αλληλοσυγκρουόμενων σχολών σκέψης. Μόνο όταν μια από τις σχολές μοιάζει πιο γόνιμη από τις άλλες, μερικοί επιστήμονες θα κατασκευάσουν ένα καινούριο υπόδειγμα και θα ψάξουν για οπαδούς για μύηση στο καινούργιο σύστημα απόψεων. Αυτές οι φάσεις, κατά τον Kuhn, εξαλείφονται από την επίσημη ιστορία της επιστήμης, για να μοιάζει με επαυξητική, προοδευτική ιστορία, όπως πιστεύει ο καθένας ότι είναι. Δεν νομίζω ότι η πρόθεση του Kuhn ήταν να υποτιμήσει την εμφανώς σημαντική προσφορά της επιστήμης στην ανθρωπότητα, βασισμένη στην επιστημονική μέθοδο. Μάλλον πρόθεση ήταν να αντισταθεί στην Καρτεσιανή άποψη ότι ο νους και η ύλη είναι ξεχωριστά βασίλεια και να εδραιώσει την ιδέα ότι οι επιστήμονες είναι ανθρώπινα όντα σε μια διαλεκτική σχέση με το αντικείμενο της έρευνάς τους (subject matter) αλλά και μεταξύ τους ως κοινότητες μελετητών που προσπαθούν να διερευνήσουν τον κόσμο μας. Μπορεί να ήταν και μια προσπάθεια να βοηθήσει τους επιστήμονες να αντιμετωπίσουν τις αβεβαιότητες που εμφανίζει η κβαντική θεωρία και να ελαττώσει κάπως το ύψος της οίησης που

έχει μερικές φορές χαρακτηρίσει την ιστορία της επιστήμης στα πρόσφατα χρόνια. Όμως, η ιδέα ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου διαλεκτικού κόσμου δεν μοιάζει να είναι ελκυστική στους περισσότερους επιστήμονες σύμφωνα με την εκδοχή του Kuhn για την ιστορία τους, και η γενική αδιαφορία για την άποψή του μεταξύ των επιστημόνων φαίνεται να αποδεικνύει αυτή την αντίληψη.

Όντως, υπάρχει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον ανάμεσα στους ανθρωπιστές και στους ανθρωπιστικούς κοινωνικούς επιστήμονες για την ερευνητική εργασία του Kuhn, πολλοί από τους οποίους έχουν βρει κοινό έδαφος με τις δικές τους αντιλήψεις για τα ανθρώπινα πράγματα. Ως αποτέλεσμα προϋποθέτουν, γενικά, ότι οι επιστήμονες είναι και αυτοί άνθρωποι που εργάζονται μέσα σε κοινωνικό περιβάλλον, παρ' όλη τη φαινομενική βεβαιότητα ότι έχουν βρει τη μόνη αληθινή μέθοδο για τη γνώση του σύμπαντος. Η κβαντική φυσική έχει ταραξεί αυτή τη βεβαιότητα κάπως εμφανίζοντας ένα φιλοσοφικό αίνιγμα που σιγά-σιγά αντιμετωπίζεται οδηγώντας, όπως φαίνεται, σε μια καινούργια υποδειγματική μετατόπιση που βρίσκεται υπό κατασκευήν

Η κοινωνία είναι ένα (συλλογικό) ανθρώπινο κατασκεύασμα

Το έργο του Kuhn αναφέρεται σε μία υποομάδα της κοινωνίας, δηλ., οι φυσικοί επιστήμονες και άλλοι, όπως οι οικονομολόγοι και κάποιοι θετικιστικοί κοινωνικοί επιστήμονες, οι οποίοι δεν βλέπουν καμία ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη φύση και στη κοινωνία και επομένως καμία ανάγκη να εξετάσουν τις οντολογικές και επιστημολογικές προϋποθέσεις σχετικά με τη δεύτερη. Αυτό είναι ιδιαίτερα παράξενο για τη οικονομική επιστήμη, που είναι τόσο ενσωματωμένη στην ιδεολογία και στα πολιτικά, ή στην κοινωνική σύγκρουση και μπορεί να συμβεί δυο οικονομολόγοι να υποστηρίζουν ακριβώς αντίθετες απόψεις για την ίδια κοινωνική πραγματικότητα, κάτι που είναι σχεδόν άγνωστο στις φυσικές επιστήμες (εκτός σε περιόδους «υποδειγματικής επανάστασης», όποιες άλλες συγκρούσεις και εάν υπάρχουν). Έτσι η ιδέα του «υποδείγματος» όχι μόνο διασαφηνίζει την κοινωνική βάση της φυσικής επιστήμης, αλλά μπορεί επίσης να επεκταθεί, για να βοηθήσει στη κατανόηση της ευρύτερης ανθρώπινης και κοινωνικής ύπαρξης, όπως όντως είχε συμβεί με άλλους ορισμούς στις μελέτες των ανθρωπολόγων, φαινομενολόγων και ανθρωπιστών, πριν να μελετήσει ο Kuhn την κοινότητα των φυσικών επιστημόνων. Αυτό που υπονοεί ο Kuhn ως συναισθηματικό και ηθικό υπόβαθρο των

επιστημονικών υποδειγμάτων έχει μελετηθεί με περισσότερη σαφήνεια από αυτούς τους ερευνητές. Παραδείγματος χάριν ο Berger and Luckmann (1966) εξηγούν, θεωρητικά και λεπτομερώς, πως και γιατί ένα κοινωνικό υπόδειγμα και ο κοινωνικός κόσμος που το συνοδεύει είναι κατασκευασμένο **κοινωνικά**, και τι συνεπάγεται από ανθρώπινη άποψη. Η διαδικασία ξεκινάει με τη *συνηθαιοποίηση (habitualization)* -- η πετυχημένη εκπλήρωση καθηκόντων με τη πάροδο του χρόνου οδηγεί στη συνηθαιοποίηση των συμπεριφορών, και με τον τρόπο αυτό γίνονται σχεδόν αυτόματα στη (υπό) συνειδητότητα του ατόμου -- για να κατεβάσεις ταχύτητα στο αυτοκίνητο ενώ στρίβεις τη γωνία είναι δύσκολο κατόρθωμα, όταν μαθαίνεις να οδηγείς, αλλά γίνεται μέρος του υποσυνείδητου μετά από χρόνια εξάσκησης. Όταν οι συμπεριφορές συνηθαιοποιηθούν, *τυποποιούνται (become typified)* και μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για να χαρακτηρίσουν τους ανθρώπους που τις εκτελούν. Ο ταχυδρόμος έχει ένα σάκο και μοιράζει τα γράμματα, ο γιατρός φοράει μια άσπρη ζακέτα και έχει ένα ύφος αυτοπεποίθησης, οι παππούδες συμπεριφέρονται διαφορετικά από τους γονείς, κτλ. Κάποτε αυτές οι τυπικές συμπεριφορές γίνονται *άλληλο-τυποποιημένες (reciprocally typified)*: μαθαίνουμε να συμπεριφερόμαστε σε οποιαδήποτε δοσμένη κατάσταση, διότι ξέρουμε τι να περιμένουμε τυπικά από άλλους ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, πχ., ξέρουμε πώς να συμπεριφερόμαστε στο σινεμά, σ' ένα μαγαζί, στο γραφείο του οδοντίατρου, στο σπίτι, κτλ., και μπορούμε να αλλάξουμε τη συμπεριφορά επομένως, για να συμβιβαστούμε με την αλλαγή του σκηνικού. Αυτές οι συμπεριφορές είναι τώρα κοινωνικές. Διαφορετικοί άνθρωποι ακολουθούν συγκεκριμένους τύπους συμπεριφορών σε συγκεκριμένες καταστάσεις -- εκτελούν καθορισμένους ρόλους και πρέπει να ακολουθούν τους κανόνες αυτής της κατάστασης. Σ' αυτό το σημείο η συμπεριφορά έχει γίνει *θεσμοποιημένη (institutionalized)* με την ανθρωπολογική έννοια της λέξης και ο θεσμός έχει ενσωματωθεί στο υποσυνείδητο των ανθρώπων. Οι κανόνες και οι ρόλοι μπορούν και να σημειωθούν γραπτά, ώστε να διαρκούν ακόμα και όταν οι άνθρωποι που παίζουν αυτούς τους ρόλους αλλάζουν. Παραδείγματος χάριν, για να έχεις μια θέση στη κοινωνία, δεν αρκεί να μάθεις ένα επάγγελμα ή μια τέχνη, απαιτείται να μάθεις τη κατάλληλη συμπεριφορά που συνοδεύει το συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο.

Δεν υπάρχουν φυσικοί νόμοι που καθορίζουν πώς μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα πρέπει να θεσμοποιήσει τη συμπεριφορά της και να δημιουργήσει ένα

κοινωνικό υπόδειγμα. Η μόνη απαίτηση είναι να μπορέσει να επιβιώσει ατομικά και κοινωνικά με τις τυπικές συμπεριφορές που την χαρακτηρίζουν. Αλλά υπάρχει μια τόσο μεγάλη ποικιλομορφία θεσμοποιημένων μορφών συμπεριφοράς που βρίσκεται σε όλο τον κόσμο που πρέπει να πιστέψει κανείς ότι υπάρχει πάρα πολύ μεγάλη ελαστικότητα σε σχέση με τη κοινωνική διαδικασία, με την οποία κατασκευάζουν οι άνθρωποι την πραγματικότητα. Δεν είναι πολύ Νευτώνειος (αιτιοκρατικός) ο κόσμος που δημιουργούν οι άνθρωποι.

Η *ψευδαίσθηση* της αιτιοκρατίας όμως ενθαρρύνεται από το γεγονός ότι σε κανέναν από μας δεν υπάρχει συνείδηση γι' αυτή τη διαδικασία, με την οποία κατασκευάζεται η πραγματικότητα κοινωνικά. Γεννιόμαστε σ' ένα κόσμο που είναι ήδη κατασκευασμένος. Είναι και έχει γίνει σε μια διαδικασία που έχει διαρκέσει χιλιάδες χρόνια. Όχι ότι δεν έχει αλλάξει με τη πάροδο του χρόνου, αλλά η διαδικασία είναι τόσο αργή που δεν το συνειδητοποιούμε. Αυτό είναι ειδικά αλήθεια για τα παιδιά και (ακόμα και για τους μεταπτυχιακούς) φοιτητές που είναι κοινωνικοποιημένοι στο κόσμο τους με μια διαδικασία μάθησης, που συνοδεύεται από μια σχέση εξάρτησης που τη κάνει σχεδόν αόρατη στα νεανικά τους μάτια. Ο υπάρχων κοινωνικός κόσμος φαίνεται ως επί το πλείστον σαν ένας αιτιοκρατικός κόσμος του οποίου ο βαθμός της αιτιοκρατίας εξαρτάται από το πόσο αυταρχικοί είναι αυτοί που κάνουν τη κοινωνικοποίηση (οι γονείς, οι δάσκαλοι και καθηγητές, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, κτλ.) ή πόσο ανελαστικός είναι ο κοινωνικός ή/και ο φυσικός κόσμος στον οποίο γεννιούνται. *Τελικά και πιο σημαντικά είμαστε κοινωνικοποιημένοι όχι μόνο **διανοητικά**, αλλά και **συναισθηματικά** (όπως η εξαρτημένη θέση μας θα απαιτούσε), και **ηθικά** (επειδή η κοινωνική πραγματικότητα πρέπει να μοιάζει νομιμοποιημένη, δηλαδή καλή και αναγκαία, για να κρατήσει την κοινωνική συνοχή).*

Υπαρξιακά προβλήματα που εμφανίζονται επειδή η κοινωνική οργάνωση δεν είναι αιτιοκρατική

Εάν σκέψεις και προθέσεις δημιουργούν την κοινωνική οργάνωση και όχι κάποιος φυσικός νόμος, τότε πώς γνωρίζουμε εάν η δικιά μας συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση είναι η «σωστή»; Φυσικά, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με καμία επιστημονική έννοια. Συνεπώς, πρέπει να καθιερώσουμε κάποια κριτήρια με βάση, τα οποία μπορούμε να κρίνουμε την επάρκεια της κοινωνικής συλλογικότητας. Αυτό

ήταν ένα από τα καθήκοντα της φιλοσοφίας και της θρησκείας, βέβαια, από την αρχή του χρόνου που οι άνθρωποι ασχολήθηκαν με τέτοια θέματα με επίσημο τρόπο. Το αποτέλεσμα, με ή χωρίς μια επίσημη φιλοσοφία, ήταν και είναι ένα σύνολο ηθικών κανόνων που καθοδηγεί τις σκέψεις και πράξεις των μελλών μιας κοινωνίας ή κοινότητας. Οι κανόνες αυτοί είναι σχεδιασμένοι έτσι ώστε να εξασφαλίσουν τη φυσική και κοινωνική επιβίωση. Μολονότι οι εκτελεστές των κανόνων αυτών μπορούν να ισχυρίζονται ότι έχουν μεταφυσική ή/και επιστημονική εξουσιοδότηση γι' αυτούς τους κανόνες, παρά ταύτα, όλα είναι ανθρώπινες εφευρέσεις. Αλλά επειδή σ' ένα διαλεκτικό κόσμο αντιμετωπίζουμε μια υλική πραγματικότητα που, όπως είπε ο Ηράκλειτος, αλλάζει συνέχεια, υπάρχει πάντα ανάγκη για μια σκεπτικιστική στάση απέναντί τους, κάτι που δεν το ενθαρρύνει μια αιτιοκρατική ή δογματική προσέγγιση.

Αυτό που αντιμετωπίζουν οι σκέψεις και οι προθέσεις μας είναι μια υλική πραγματικότητα που έχει δημιουργηθεί εν μέρει από εξελίξεις της φύσης, αλλά και από τις σκέψεις και προθέσεις άλλων ανθρώπων και τώρα και στο παρελθόν. Αυτό επιβάλλει τη βασική μορφή της διαλεκτικής, μέσω της οποίας η φιλοσοφική προσέγγιση πρέπει να προχωρήσει. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια υποκειμενική πραγματικότητα, ή μάλλον μια *δια-υποκειμενική πραγματικότητα* που συνίσταται από τις σκέψεις και τις προθέσεις της κοινωνίας ή της κοινωνικής ομάδας κάποιου, μαζί και με μια *αντικειμενική πραγματικότητα* που συνίσταται από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, δημιούργημα φυσικών διαδικασιών αλλά και σκέψεων και πράξεων άλλων ανθρώπων ή μέσα ή έξω από την ομάδα (Βλέπε διάγραμμα). Άνθρωποι που εργάζονται μέσα σ' ένα Νευτώνειο πλαίσιο, πχ, οι μηχανικοί, οι οικονομολόγοι, κτλ, τείνουν να παραμελούν την υποκειμενική πλευρά της διαλεκτικής, ενώ οι άνθρωποι που εργάζονται μέσα σ' ένα ανθρωπιστικό ή φαινομενολογικό πλαίσιο, πχ, οι καλλιτέχνες, οι ιδεαλιστές, κλπ, τείνουν να παραμελούν την υλική πλευρά της διαλεκτικής. *Πραγματοποίηση (reification)*, δλδ, να ξεχάσεις την ανθρώπινη πηγή όλων των ιδεών και των κοινωνικών γεγονότων, μπορεί να βασανίζει και τις δυο πλευρές της διαλεκτικής, επειδή ακόμα και η φυσική επιστήμη είναι ιδεολογική, ιδίως όταν οι προϋποθέσεις της εφαρμόζονται στη κοινωνία.

Το υπαρξιακό πρόβλημα, τότε, περιστρέφεται γύρω από τον διαρκή κίνδυνο ότι η κοινωνία θα διαλυθεί, ότι οι υποκειμενικοί ηθικοί κανόνες που την συγκροτούν, όσο δογματικά και αν κρατούνται, δεν θα είναι επαρκείς για την εναλλασσόμενη υλική

πραγματικότητα στην οποία αφορούν, όπως εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου. Αυτό είναι ένα φιλοσοφικό πρόβλημα όχι μόνο για τους ανθρώπους που επιτρέπουν στον εαυτόν τους να αντιμετωπίσει παρόμοιο πρόβλημα, δηλαδή, οι υπαρξιστές, οι μηδενιστές, οι αναρχικοί, κτλ., αλλά ακόμη περισσότερο για τους συντηρητικούς και τους «σκορπιούς». Η μόνη λύση για αυτό το δίλημμα είναι η προθυμία να ανέχεται κανείς τη μόνιμη έννοια της αμφισημίας και αβεβαιότητας. Ο Καζαντζάκης (1993) πίστευε ότι οι αρχαίοι Έλληνες αυτό το κατάλαβαν σε βαθμό που είχαν ανακαλύψει την ανάγκη να μείνουν κοντά στο στενό μονοπάτι που χώριζε την άβυσσο του χάος από αριστερά από την άβυσσο της σκλαβιάς από δεξιά. Όπως είπε (σ. 78), «Ο άνθρωπος ζούσε, ακόμα ως άγριο θηρίο – πότε αλυσοδεμένο πότε αχαλίνωτο». Μ' αυτή τη κατανόηση της κοινωνικής οργάνωσης είμαστε σε θέση να εξετάσουμε τη σύγχρονη οικονομική τραγωδία.

Αντιμετωπίζοντας την κρίση στην ενεργητική φωνή

Ένας συνάδελφός μου στο πανεπιστήμιο, ένας φιλόλογος, μου είπε πριν από πολλά χρόνια ότι όλοι οι επιστήμονες, συμπεριλαμβάνοντας, περιέργως, τους περισσότερους κοινωνικούς επιστήμονες, γράφουν στη παθητική φωνή. Ως κάποιος που έχει επηρεαστεί από τη φαινομενολογία και την ερμηνευτική, επέστρεψα σε μερικά από τα άρθρα που είχα γράψει και έμεινα κατάπληκτος, όταν ανακάλυψα ότι είχα κάνει το ίδιο πράγμα. Υπάρχει, δηλαδή, μια κουλτούρα της επιστήμης που υπονοεί ότι πρέπει να γράφει κανείς στη παθητική φωνή. Έτσι, μαθαίνοντας να γίνει κάποιος επιστήμονας, υποχρεώνεται να γράφει με τρόπο που μπορεί να συσκοτίζει εν μέρει τη πραγματική κατάσταση που αναλύεται. Στη παθητική φωνή υπάρχουν γεγονότα και πρότυπα στο κόσμο της αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά περιέργως κανένας δεν ευθύνεται για αυτά. Σε ένα αιτιοκρατικό ή ακόμα σ' ένα πιθανοκρατικό Νευτώνειο σύμπαν δεν θα φαινόταν σαν πρόβλημα. Στη τελική ανάλυση είναι ένας γιγάντιος μηχανισμός ρολογιού του οποίου τους νόμους αποκαλύπτει ο επιστήμονας. Ναι, αλλά τι γίνεται με τον κοινωνικό κόσμο; Δεν υπάρχουν πρωταγωνιστές σ' αυτό το σπουδαίο κοινωνικό θέατρο; Βέβαια, είναι η μεταβίβαση της θετικής φυσικής επιστήμης στη κοινωνική επιστήμη που έχει επιβάλλει αυτή τη συνήθεια της παθητικής φωνής, αλλά η κοινωνική επιστήμη θα είχε ένα σοβαρό μειονέκτημα εάν δεν επιτρεπόταν να εισάγει ανθρώπους στο διάλογό της. Μέχρι πού μπορούν να φτάσουν η στατιστικές αναλύσεις; Δεν πρέπει σε κάποιο σημείο να εισάγουμε ανθρώπινες ιδέες και κίνητρα στις αναλύσεις μας;

Δεν υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στο υλικό και το ιδεατό, ανάμεσα στη υποκειμενική και αντικειμενική πραγματικότητα; Πραγματικά, δεν είναι η διαλεκτική ανάμεσα σ' αυτά τα δύο που συνιστά το σύνολο της κοινωνικής πραγματικότητας; Μ' αυτό υπόψη μας μπορούμε να εξετάσουμε τη σοβαρή οικονομική, εάν και όχι ευρύτερη κοινωνική κρίση που βιώνουμε στο δυτικό κόσμο από άλλη προοπτική, μια προοπτική γεμάτη από ανθρώπινους πρωταγωνιστές μαζί με τα συνηθειοποιημένα, δηλαδή, θεσμοποιημένα κίνητρα και τις συμπεριφορές.

Μερικές ερωτήσεις για τους πρωταγωνιστές στην οικονομική κρίση

1. Είναι αυτή η κρίση ένα τυχαίο ιστορικό γεγονός;

Τίποτε στην ανθρώπινη ιστορία, κατά τον Πρωταγόρα, δεν είναι τυχαίο. Ακόμα και ακούσιες επιπτώσεις είναι προϊόν ανθρωπίνων σκέψεων και προθέσεων.

2. Τότε, ποιοι είναι αναμιγμένοι στη δημιουργία της κρίσης;

Η κρίση είναι αποτέλεσμα σκέψεων και προθέσεων πολλών ανθρώπων. Οι πιο σημαντικοί είναι:

Πρώτον, οι διευθυντές των μεγάλων, πολυεθνικών (αλλά όχι μόνον) επιχειρήσεων, οι οποίοι αναζητούν να χαμηλώσουν το κόστος της παραγωγής (για να αυξάνουν το κέρδος τους, κάτι που στην οικονομική θεωρία έχει θεσμοποιηθεί σαν ο μόνος σκοπός της ζωής τους), με το να χαμηλώσουν τα μεροκάματα και μισθούς μέσω της ανεργίας και του φόβου της ανεργίας που προκαλείται στο νου των υπαλλήλων. Επίσης, μέσω του ίδιου κερδοσκοπικού κινήτρου, οι ίδιοι, μαζί με τους τραπεζίτες και χρηματιστές αναζητούν, διαμέσου της διαδικασίας της ιδιωτικοποίησης, να αγοράσουν τη φυσική και κοινωνική υποδομή κάθε χώρας (δημόσιες υπηρεσίες, όπως η εκπαίδευση, η ιατρική περίθαλψη, κτλ., δρόμους, λιμάνια, παραλίες, ορυκτό πλούτο, κτλ.), για «ένα κομμάτι ψωμί», ως κερδοσκοπική διέξοδο για το πλεονάζον κεφάλαιο.

2. Δεύτερον, οι μεγάλοι τραπεζίτες και χρηματιστές, που αναζητούν να τζογάρουν και να κερδίζουν, με τον διαρκή ανατοκισμό σε εθνικά δάνεια, συχνά «επιβαλλόμενα» με την συνεργασία των οικονομολόγων και την δύναμη επιρροής άλλων «πειστικών μέσων», όπως περιγράφει ο John Perkins (2004) στο βιβλίο του,

The Confessions of an Economic Hit Man (Οι εξομολογήσεις ενός οικονομικού δολοφόνου). Όντως, αυτοί θα τζογάρουν με οποιοδήποτε συντελεστή που μπορεί να μεταβάλλεται στη αγορά, περιλαμβάνοντας αυτούς που είναι αποτέλεσμα της ίδιας της κρίσης (πχ, η τιμή των αγαθών, ο ρυθμός της αύξησης της θνησιμότητας ενός πληθυσμού, κτλ). Μέσα στη ψυχολογία του χρηματιστηρίου, οι χρηματιστές και οι τραπεζίτες, οι ίδιοι, μπορούν και όντως προκαλούν την αξία των αγαθών και ακόμα και των επιχειρήσεων να ανεβαίνουν ή να πέφτουν και να τζογάρουν σ' αυτές τις μεταβολές, συχνά με πληροφορίες από μέσα, αγνοώντας τις επιπτώσεις στις επιχειρήσεις και στους πληθυσμούς που μπορεί να υποφέρουν από αυτές τις μεταβολές.

Τρίτον, οι πολιτικοί ηγέτες, για τους οποίους η εξουσία δρα σαν ένα ναρκωτικό και για τους οποίους το χρήμα είναι το κυριότερο μέσον, για να αποκτούν εξουσία. Όταν αυτοί οι ηγέτες βρίσκουν την ευκαιρία να δανειστούν και να χειριστούν μεγάλα ποσά χρημάτων, είναι δύσκολο για αυτούς να την αρνηθούν, ιδίως όταν η προσφορά συνοδεύεται με την επιλογή να αποδεχτούν τα χρήματα ή να αποσυρθούν από τη πολιτική ζωή, είτε εθελοντικά, είτε με βοήθεια από κάποια «μοίρα». Οι περισσότεροι δέχονται τα χρήματα, είτε με την γνώση της πιθανόν παγίδευσης και των μακρόχρονων επιπτώσεων της, είτε όχι, ανάλογα με την περίπτωση. Εάν αποδέχονται τα χρήματα, ξέρουν ότι θα πάρουν μια γενναιόδωρη ανταμοιβή, δηλαδή θα μπορέσουν να «αγοράσουν» κοινωνική και πολιτική υποστήριξη, που την ίδια στιγμή τρέφει τον «εθισμό» στην εξουσία. Επίσης, είναι αυτοί οι ίδιοι πολιτικοί ηγέτες που, σε παγκόσμια κλίμακα, δημιουργούν τα φορολογικά συστήματα που επιτρέπουν να συσσωρευτεί ο πλούτος σε λίγα χέρια. Ως αποτέλεσμα αυτοί που ωφελούνται, δηλαδή οι υπέρ πλούσιοι, διαρκώς ψάχνουν για ευκαιρίες να επενδύσουν τον μέχρι τώρα πελώριο συσσωρευμένο πλούτο σε μετοχές, ομόλογα, δάνεια, κτλ., ενώ συμμετέχουν στη γνωστή διαφθορά, συνοδευμένη από τις δωροδοκίες, μίζες, και τη γενική σπατάλη που κηλιδώνει τη πολιτική ηγεσία σε τέτοιες περιπτώσεις.

Τετάρτον, μερικοί καλά πληρωμένοι οικονομολόγοι, οι οποίοι, σαν τον John Perkins, δρουν σαν «οικονομικοί δολοφόνοι» και, σε συνεργασία με τους επιχειρηματίες και τις τραπεζίτες, «κάμπτουν» την επιστήμη τους για να πείσουν τον εαυτό τους και τους πολιτικούς ηγέτες (όπως και τους καταναλωτές και τους

αγοραστές κατοικιών σε πιο μικρή κλίμακα) να δέχονται και τα δαπανηρά δάνεια και τους νόμους του συστήματος της «ελεύθερης αγοράς» που τα συνοδεύουν. Με άλλα λόγια, κατασκευάζουν μαθηματικά μοντέλα που «αποδεικνύουν» ότι τα έργα που θα κατασκευάζονται με τα δάνεια είναι αναπόφευκτα για την ανάπτυξη των χώρων αυτών, χωρίς την ίδια στιγμή, να ενδιαφέρονται για το πώς τα χρήματα αυτά πραγματικά χρησιμοποιούνται ή ακόμα εάν ο δανειστής έχει κατ' αρχήν τα απαραίτητα, για να ξεπληρώσει το δάνειο. Βέβαια, αυτοί οι οικονομολόγοι είναι καλά πληρωμένοι για τη συμμετοχή τους σ' αυτές τις δοσοληψίες, με τη πρόσθετη ανταμοιβή την αίσθηση ότι συμμετέχουν στην εξάσκηση της εξουσίας, αν και μόνο από μακριά.

Είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι κανένας από αυτούς τους «πρωταγωνιστές», ιδίως οι οικονομολόγοι, δεν έχει αναγκαστικά κακή πρόθεση, διότι έχουν κοινωνικοποιηθεί, διανοητικά, συναισθηματικά και ηθικά, σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο σκέψης και πρόθεσης. Δρουν μέσα σ' ένα φιλοσοφικό υπόδειγμα που προέρχεται από μια κάπως ακρωτηριασμένη κατανόηση των Αγγλοσαξονικών προϋποθέσεων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα για τη φύση της κοινωνικής πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, πιστεύουν ότι οι άνθρωποι είναι **εκ φύσεως** αρπακτικοί, εγωιστικοί, και ατομιστές και ότι επομένως ζούμε σε μια κοινωνική «ζούγκλα». *Φυσικά, εάν αρκετοί άνθρωποι πιστεύουν ότι αυτό είναι αλήθεια, τότε γίνεται αλήθεια* (Lipton 2008) και εμφανίζεται ως η αντικειμενική πραγματικότητα της κοινωνίας, ενώ είναι όμως κατασκευασμένη με βάση αυτές τις σκέψεις και τις προθέσεις. Πολλοί αναφέρουν τον Δαρβίνο για στήριξη αυτών των προϋποθέσεων σε μια έκδοση «Κοινωνικού Δαρβινισμού» που αγνοεί το γεγονός ότι τη ρήση «επιβίωση των προσαρμοσμένων» (όχι ισχυρών, όπως έχει λάθος μεταφραστεί στα ελληνικά), σύμφωνα με τη θεωρία του Δαρβίνου δεν υπονοεί αναγκαστικά τίποτα σχετικά με δύναμη ή πανουργία, αλλά στην πραγματικότητα εννοεί την ικανότητα του οργανισμού να προσαρμόζεται ή να αφομοιώνεται στο περιβάλλον του, για να επιζήσει.

Η αφομοίωση στο περιβάλλον λαμβάνει μια εντελώς καινούργια έννοια για εμάς τους ανθρώπους, οι οποίοι, με την ιδιότητα της (αυτό) συνειδητότητας, είμαστε αρκετά διαφορετικοί από όλα τα άλλα όντα. **Εμείς**, όπως συζητήσαμε πιο πάνω, δημιουργούμε το δικό μας κοινωνικό περιβάλλον. Αλλά, την ίδια στιγμή, με τα

προϊόντα της συνειδητότητας μας, ιδίως με την επιστήμη και την τεχνολογία μας, είμαστε σε θέση να μεταβάλλουμε ριζικά τόσο το κοινωνικό όσο και το φυσικό μας περιβάλλον. Είμαστε στη παράδοξη θέση να δημιουργήσουμε ένα φυσικό περιβάλλον, με το οποίο δεν «ταιριάζουμε», ένα περιβάλλον, στο οποίο δεν μπορούμε να αφομοιωθούμε, ένα περιβάλλον στο οποίο δεν θα επιβιώσουμε με τη Δαρβινική έννοια της λέξης, αλλά ένα περιβάλλον που έχουμε δημιουργήσει βασισμένο εν μέρη σε μία διαστρεβλωμένη ιδέα για αυτό που εννοούσε ο ίδιος ο Δαρβίνος. Τι ειρωνεία!

Ως συμπέρασμα θα μπορούσε επομένως να θεωρηθεί σαν μια κατάλληλη στιγμή για να αναδομήσουμε τις οικονομικές θεωρίες και όντως, ολόκληρο το κοινωνικό μας υπόδειγμα, ιδίως τώρα που πλέον αντιλαμβανόμαστε ότι η μετά Δαρβινική έρευνα αποδεικνύει ξεκάθαρα ότι η εξέλιξη των ειδών βασίζεται περισσότερο στη συνεργασία παρά στον αρπακτικό ατομισμό (Lipton and Bhaerman 2011, Boehm 2012).

3. Τι θα γίνει στο μέλλον;

Εάν οι άνθρωποι, οι ίδιοι - οι «βάτραχοι» - δεν αρχίσουν να καταλαβαίνουν τη δυναμική της διαλεκτικής, η τρέχουσα οικονομική κρίση θα εξελιχθεί όπως αυτοί που τη δημιούργησαν – οι «σκορπιοί» - επιθυμούν: σε διαρκή και επαναλαμβανόμενα δάνεια με ατέλειωτες πληρωμές επιτοκίων, με διαρκή μείωση των μισθών, μεροκάματων και κοινωνικών προνομίων όλο και πιο κοντά στο κατώτερο παγκόσμιο επίπεδο, με όλο και λιγότερες και πιο ακριβές δημόσιες υπηρεσίες και αγαθά, με την αύξηση της φτώχειας, της εγκληματικότητας και της κοινωνικής αναταραχής, κτλ., και με την αύξηση του ολοκληρωτισμού που αναπόφευκτα συνοδεύει τέτοιες χαοτικές καταστάσεις, καθώς η πιθανότητα της διαλεκτικής χάνεται σε αμοιβαία καταστροφή.

4. Τι μπορεί να γίνει;

Δεν υπάρχει φόρμουλα για τη λύση τέτοιων επαναλαμβανόμενων κρίσεων. Οι πρωταγωνιστές σε κάθε ιστορική περίοδο πρέπει να βρουν τη δικιά τους λύση. Στην ευθύνη πρέπει να συμμετέχουν τόσο η φιλοσοφία όσο και η επιστήμη - αχώριστες

στη γενέτειρα τους την αρχαία Ελλάδα – και να προσπαθήσουν να ανακαλύψουν γιατί αυτοί που είναι σε θέσεις εξουσίας, μαζί μ' αυτούς που τους ακολουθούν και τους βοηθούν, πιστεύουν αυτό που πιστεύουν, και που στη συνέχεια εξηγεί τις πράξεις που έχουν οδηγήσει στη κρίση. Μ' αυτές τις υποδειγματικές ενοράσεις μπορούμε να διατηρήσουμε τη διαλεκτική εν δράση και να μοιραστούμε τη πληροφόρηση με όλους τους ανθρώπους, με αποτέλεσμα να αλλάξουν τα πιστεύω τους και τη συμπεριφορά τους και τότε να προσπαθήσουν να επηρεάσουν αυτούς στην εξουσία να κάνουν το ίδιο. Παρόμοια ήταν η επίδραση της δημοσίευσης της Λέσχης της Ρώμης, *The Limits to Growth (Τα Όρια της Ανάπτυξης)* (Meadows, et al, 1972 [2004]) πριν από σαράντα χρόνια.

Από τότε υπήρχαν και υπάρχουν πολλές άλλες προτάσεις σχετικά με την αλλαγή της κατανόησης του κόσμου. Η Κβαντική φυσική (Capra 1982, McTaggart 2008) αλλάζει το τρόπο, με τον οποίο οι επιστήμονες βλέπουν τον εαυτό τους και κατανοούν το κόσμο που μελετάνε. Εάν ασχολούνται μόνο με τα μαθηματικά της, υπάρχει ακόμα ένα κατάλοιπο της πνευματικής αβεβαιότητας ανάμεσα στους επιστήμονες που το κβαντικό αίνιγμα έχει δημιουργήσει (Rosenblum and Kuttner 2011). Άλλοι επιστήμονες μελετάνε και μιμούνται τη φύση με λιγότερο αυταρχικό τρόπο, προσπαθώντας να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν την δισεκατομμυρίων χρόνων συσσωρευμένη σοφία (Benyus 1997). Το κίνημα αντί-κουλτούρας της δεκαετίας του 1960 προκάλεσε πολλά ανησυχητικά ζητήματα για το πώς οι άνθρωποι πρέπει να αντιλαμβάνονται τον κοινωνικό τους κόσμο. Ένα πράγμα φαίνεται ξεκάθαρα: εάν είναι να επιβιώσουμε σαν είδος πρέπει να αντικαταστήσουμε ή τουλάχιστον να ισορροπήσουμε τον αρπαχτικό ατομισμό με την αγάπη και κατανόηση που οδηγεί σε συνεργασία. Σαν αρχή μπορούμε να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε πώς το ανθρώπινο σώμα με τα 50 τρισεκατομμύρια κύτταρα καταφέρνει να επιβιώσει ως σύστημα συνεργατικής συμπεριφοράς, *χωρίς τα ατομικά κύτταρα να έχουν ανάγκη να ανταγωνιστούν με τα άλλα σε ένα αγώνα για επιβίωση!*

5. Η τωρινή οικονομική κρίση είναι πραγματικά κάτι περισσότερο;

Σχεδόν όλοι όσοι έχουν διαβάσει το βιβλίο του John Perkins θα έχουν μια καλή ιδέα για το ποιο είναι το αίτιο της τωρινής οικονομικής κρίσης: υπερβολικό χρηματικό πλεόνασμα που κυνηγάει πολύ λίγες κερδοφορίες ευκαιρίες για επένδυση.

Υπερβολικό χρηματικό πλεόνασμα μου θυμίζει τη γνωστή ρήση ανθρώπων τόσο διαφορετικών όπως οι Francis Bacon και Thornton Wilder: «Το χρήμα είναι σαν την κοπριά: εάν το απλώνεις παντού βοηθάει να μεγαλώνουν τα νέα πράγματα, αλλά εάν συσσωρεύεται σ' ένα μέρος, αρχίζει να βρομάει και γίνεται πηγή ασθενειών» (Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την εξάρτηση από κοκαΐνη, την απληστία και την έμμονη ανάγκη για εξουσία σαν αρρώστιες;)

Οι περισσότεροι κριτικοί οικονομολόγοι τοποθετούν την αρχή της τωρινής κρίσης κάποτε από τη μέση της δεκαετίας του 1970 μέχρι την αρχή της δεκαετίας του 1980, και οι περισσότεροι τη συσχετίζουν με την άνοδο (ανάσταση) του (νέο) φιλελευθερισμού, την ιδεολογία ότι μόνο επικερδείς (και αναγκαστικά του ιδιωτικού τομέα) δραστηριότητες έχουν σημασία στο κόσμο της οικονομίας (και, δυστυχώς, για τους περισσότερους συμβατικούς οικονομολόγους δεν υπάρχει άλλος κόσμος). Στις ΗΠΑ ο νεοφιλελευθερισμός έφερε στην εξουσία τη «συντεχνία κατεδάφισης» (*The Wrecking Crew*, Frank 2008), της οποίας ο στόχος της ζωής ήταν να μετατρέψει τη κυβέρνηση σ' ένα μέσον, για να μετακινήσει δημόσιους πόρους σε ιδιωτικά χέρια, στην «ελεύθερη» αγορά, που λέει ο λόγος. Αυτό το χρήμα έχει σιγά-σιγά συσσωρευτεί στον χρηματοοικονομικό τομέα, μέσω του οποίου εδώ και 30 χρόνια έχει αρχίσει μια λεηλασία σε όλες τις χώρες του Τρίτου Κόσμου μέχρι στη στεγαστική αγορά των ΗΠΑ. Σήμερα εμφανίζεται εντυπωσιακά στις χώρες της νότιας Ευρώπης, όπως και στην Ιρλανδία, μια ομάδα κρατών που έχει ονομαστεί PIGS δλδ, γουρούνια (Πορτογαλία, Ιταλία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία) από τους καλοαναθρεμμένους της βόρειας Ευρώπης.

Το μοντέλο είναι το ίδιο παντού: ανύποπτοι (;) δανειζόμενοι παρασύρονται στο να δανείζονται χρήματα πολύ πέραν των δυνάμεών τους. Από τη στιγμή που έχουν παγιδευτεί, είναι σε μόνιμη δανειακή δουλειά στους τραπεζίτες και υποτιμούνται τα περιουσιακά στοιχεία τους σε σημείο που πρέπει να πουληθούν για «ένα κομμάτι ψωμί». Η ελεύθερα επιπλέουσα «κοπριά» μπορεί να συγκεντρωθεί και να συσσωρευτεί σε καινούργιους «στάβλους». Στη περίπτωση ολόκληρων κρατών, η δημόσια περιουσία μπορεί να μετατραπεί σε ιδιωτικές επενδύσεις, οι οποίες προσφέρονται μόνο σε αυτούς που μπορούν να αντέξουν το υψηλό κόστος των δημόσιων αγαθών που ήταν προηγουμένως διαθέσιμα σε όλους. Εδώ, βέβαια, μιλάμε για τέτοια ζωτικά αγαθά όπως το νερό, ο ηλεκτρισμός, τα λιμάνια, τα

αεροδρόμια, η ιατρική περίθαλψη, η εκπαίδευση, οι συντάξεις, κτλ. Το ίδιο ισχύει και για ιδιωτικές περιουσίες, όπως σπίτια, μαγαζιά, εργοστάσια, κτλ., τα οποία υποτιμούνται και αγοράζονται με την έξτρα «κοπριά» που έχει συσσωρευτεί για τέτοιους σκοπούς. Το πώς και πότε η οικονομική κρίση θα τελειώσει εξαρτάται εν μέρει από το εάν ο «σκορπιός» θέλει να αλλάξει τη «φύση» του ή/και εάν ο «βάτραχος» μπορεί να βρει τρόπο να ξεφύγει από τη μοίρα του ή με το να επανεξετάσουν και οι δύο τις υποδειγματικές προϋποθέσεις τους στη πορεία. Σύμφωνα με τον Χέγκελ, αυτό θα συμβεί όταν το παράσιτο και ο ξενιστής κατορθώσουν να έχουν μια μη θανατηφόρα συναλλαγή και έτσι να επιβιώσουν (μέχρι την επόμενη κρίση!)

Είναι αυτό στη πραγματικότητα μια πιο βαθιά κρίση της κουλτούρας;

Εν τω μεταξύ είναι υποχρεωμένος κανείς να ρωτήσει (Να πάλι αυτή η παθητική φωνή!) πώς μπορούσε να εμφανιστεί αυτή η κρίση, ιδίως επειδή δεν είναι η πρώτη φορά που έχει συμβεί; Όντως, επιβλήθηκαν μέτρα μετά από τη τελευταία κρίση στη δεκαετία του 1930, με το σκοπό να εξασφαλίσουν το ότι παρόμοια κρίση δεν θα συνέβαινε ποτέ ξανά. Δυστυχώς, αυτά τα μέτρα σαρώθηκαν με τη δύναμη του χρήματος, καθώς κυβερνητικά στελέχη υποστηριζόμενα από το χρήμα, τα αποσύρανε ένα-ένα ώσπου το σύστημα ξαναήρθε στη προηγούμενη ευάλωτη θέση. Αλλά, πού ήταν οι επιστήμονες, οι οικονομολόγοι, κατά τη διάρκεια αυτής της απόσυρσης; Φαίνεται, όπως αναφέραμε πιο πάνω, ότι πιάστηκαν στην καινούργια (παλιά) παγίδα του νεοφιλελευθερισμού, η οποία απλώς εξαφάνισε κάθε εμπειρία του παρελθόντος. Δεν θα έπρεπε, όμως, η εμπειρία να μετράει όσον αφορά τις επιστήμες, ιδίως τις κοινωνικές; Προφανώς όχι. Αυτό δηλαδή δεν μπορεί να συμβεί, όταν ο μόνος σκοπός στη ζωή είναι να ανακαλύψεις οικουμενικούς νόμους και να τους εφαρμόσεις με τρόπο που να ελέγχουν και να επιβάλλονται πάνω στη φύση (και κατ' επέκταση στη κοινωνία, βεβαίως, αφού δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ των δύο μέσα στο Νευτώνειο πλαίσιο). Πράγματι από την εποχή του Νεύτωνα αυτή η άποψη επικρατεί στην επιστήμη έως σήμερα τουλάχιστον οπότε η σημασία της κβαντικής φυσικής αρχίζει να γίνεται αντιληπτή. (1958, σ. 15-16, όπως αναφέρεται στον Easley 1973, p. 280), «πρέπει εμείς [οι επιστήμονες] να συνειδητοποιήσουμε το γεγονός ότι δεν είμαστε μόνο παρατηρητές αλλά επίσης πρωταγωνιστές (actors) στη σκηνή της ζωής».

Αυτό που υπαινίσσομαι είναι ότι μπορεί να αντιμετωπίσουμε όχι μόνο μια οικονομική κρίση, αλλά και κάτι πιο βαθύ, μια κρίση των βασικών αντιλήψεων για τη φύση, για τη γνώση, για

το μυστήριο του σύμπαντος, για το ρόλο μας σαν ανθρώπινα όντα σ' αυτό το σύμπαν, για τις σχέσεις του ενός με τον άλλον στη κοινωνία, κτλ. Αυτή θα ήταν μια κρίση της «κουλτούρας», με τη κουλτούρα να ορίζεται ως ακριβώς το σύνολο των βασικών υποδειγματικών αντιλήψεων που έχουμε για όλα τα παραπάνω. Αλλά ούτε είναι αυτή η πρώτη φορά που η ανθρωπότητα έχει να αντιμετωπίσει παρόμοια πολιτισμική κρίση κουλτούρας, πχ, η αποσύνδεση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, η άνοδος του Χριστιανισμού και η πτώση της Ρώμης, η Αναγέννηση και η άνοδος της Νευτώνειας επιστήμης, η βιομηχανική και η αστική επανάσταση, και πιο πρόσφατα, η ψηφιακή επανάσταση, για να αναφέρουμε μόνο μερικά παραδείγματα από την ιστορία της δύσης.

Εάν είμαστε όντως σε μια κρίσιμη καμπή, όπως προτείνει ο Κάπρα (Capra 1982), μπορεί να θέλουμε να μελετήσουμε την ανάλυση που πρότεινε ο Θέωδορ Ρόζακ (Roszak 1969) στο βιβλίο του *Η κατασκευή μιας αντί-κουλτούρας: σκέψεις για την τεχνοκρατική κοινωνία και η νεανική αντίδραση (The Making of a Counterculture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition)* και του Μπράιαν Έισλη (Easlea 1973), *Η απελευθέρωση και οι σκοποί της επιστήμης (Liberation and the Aims of Science)*. Ίσως να θέλουμε να ξεκινήσουμε με το να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τη σειρά των εξεγέρσεων που εμφανίστηκαν μέσα σε λίγους μήνες το 1968, σε μέρη τόσο μακριά αναμεταξύ τους όπως το Πεκίνο, η Πράγα, το Παρίσι και το Σικάγο. Αυτά τα μέρη δεν ήταν μόνο μακριά γεωγραφικά, αλλά και σαν κουλτούρες και κοινωνικοοικονομικά (αν και ήταν συνδεδεμένα στο κβαντικό κόσμο). Αυτά τα μέρη αντιπροσωπεύανε δυο διαφορετικές εκδοχές αυτού που ονομαζόταν κομμουνισμός και δυο εκδοχές του καπιταλισμού. Επομένως, οι εξεγέρσεις δεν μπορούσαν να ήταν για τις δεσπόζουσες πολιτικοοικονομικές αντιθέσεις σε όλες τις γωνίες του κόσμου αυτή την εποχή. Πρέπει να ήταν για κάτι άλλο. Ίσως μπορούμε να βρούμε κάποια ένδειξη στη Βίβλο στο βιβλίο του Γένεσης, συγκεκριμένα στο Κεφάλαιο 1, Στίχος 28:

καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς.

Μάλλον, φαίνεται ότι αυτό λίγο-πολύ συνοψίζει το ρόλο της επιστήμης και της τεχνολογίας στη διάρκεια των τελευταίων εκατοντάδων ετών, χωρίς να αναφερθούμε στους Ρωμαίους, σταυροφόρους Χριστιανούς, αυτοκρατορικούς Ευρωπαίους, κτλ., πριν και μετά τον

Νεύτωνα, στον «αιώνιο και ανήσυχο [Χομπσιανό] αγώνα για εξουσία και μετά εξουσία, που τελειώνει μόνο στο θάνατο» (Easlea 1973, p. 285). Αυτό είναι η πιο πιθανή βαθύτερη πρόκληση για τις εξεγέρσεις των νεολαίων στη περίοδο των 1960, ή, τουλάχιστον, έτσι πίστευε ο Ρόζακ και ο Είσλη, και πολύ άλλοι φιλόσοφοι και κοινωνικοί επιστήμονες τότε (και πριν), συμπεριλαμβάνοντας ιδίως τον Τζακ Ελλούλ (Jacques Ellul 1964), τον Έρικ Φρομμ (Eric Fromm 1941), Μαξ Χόρκχάιμερ (Max Horkheimer 1947, 1972), Χέρμπερτ Μαρκούζε (Herbert Marcuse 1964), και άλλους από το Ινστιτούτο της Φρανκφούρτης. Αυτοί οι συγγραφείς κάνανε ανάλυση των κοινωνιών της ελεύθερης αγοράς τότε, αλλά η ανάλυση του Λεμποβίτζ (Lebowitz 2012) για το πρώην Σοβιετικό σύστημα, στηρίζει το επιχείρημα στο ότι ακόμα και σ' ένα σύστημα ελεγχόμενο από το κράτος, η τεχνολογία και το πνεύμα της κυριαρχίας ήταν εμπνευσμένα από την ιδεολογία της επιστήμης που ήταν η αληθινή πηγή των εξεγέρσεων των φοιτητών σε όλο το κόσμο στη περίοδο του 1960.

Εδώ μπορεί να εκτιμήσει κανείς τη σημασία της άποψης του Πλάτωνα ότι, «Πάσα επιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης και της άλλης αρετής πανουργία, ου σοφία φαίνεται». Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ένα από τα πιο μεγάλα παράπονα που έχει η νεολαία σήμερα, έχει να κάνει με αυτή τη απουσία ενδιαφέροντος για τη δικαιοσύνη στα υποδείγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας, μια απουσία που ταιριάζει με την απουσία της πραγματικής δικαιοσύνης στη ίδια τη κοινωνία. Εφόσον η επιστήμη και η τεχνολογία αναζητάνε καθολικούς νόμους, είναι εύκολο να καταλάβει κανείς γιατί δεν θα είχαν κανένα ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη ή οποιαδήποτε άλλα συναισθηματικά ή ηθικά ζητήματα. Τι νόημα θα μπορούσε να έχουν τέτοια θέματα σε παρόμοιο ιδεολογικό πλαίσιο; Εάν το κίνημα της αντικουλτούρας που ξεκίνησε το 1960 είχε βάσιμες απόψεις για αυτό το θέμα, τότε πρέπει να το λάβουμε σοβαρά υπόψη μας, εάν όντως θέλουμε να απαλλαγούμε από τα δεσμά της κρίσης στην οποία βρισκόμαστε.

Σε πιο πρακτικό επίπεδο, τι αντιμετωπίζει ένα κίνημα αντικουλτούρας σε μία κοινωνία γενικά; Όπως είδαμε πιο πάνω, η τεχνολογία χρησιμοποιείται από τους επιχειρηματίες και τους χρηματοοικονομικούς ηγέτες για να «καθ υποτάξουν» και να έχουν κυριαρχία πάνω σε «κάθε ζωντανό ον που κινείται στη γη». Υπάρχουν επιστήμονες, μηχανικοί και πολιτικοί που είναι πανευτυχείς να συμμετέχουν στο να δημιουργήσουν αυτή τη «κυριαρχία». Ο νους τους έχει κοινωνικοποιηθεί σε μια φιλοσοφία που τους απαλλάσσει από κάθε κατηγορία ή ευθύνη για τις ευρύτερες επιπτώσεις των πράξεών τους. Όπως στη αναγωγική επιστήμη της οικονομικής, όλοι οι άβολοι παράγοντες θεωρούνται «εξωγενείς». Εν τω μεταξύ,

υπάρχουν και πολλοί θετικοί και άλλοι επιστήμονες, μηχανικοί, επιχειρηματίες, κτλ., που απλώς «κάνουν τη δουλειά τους» μέσα σ' ένα σύστημα σκέψης που τους επιτρέπει να πιστεύουν ότι το καλύτερο κοινωνικό αποτέλεσμα θα προέλθει όταν κυνηγάει ο καθένας τα δικά του τα συμφέροντά, ένα σύστημα ιδεών με γνωστή καταγωγή από τον 18 και 19 αιώνα και τους φιλοσόφους του «κτητικού ατομισμού»(MacPherson 1962). Αυτό το σύστημα αποδίδει προνομιακά για αυτούς, έως ότου χάσουν ξαφνικά τη προνομιούχα ταξική τους θέση στη διαδικασία των συγχωνεύσεων, εξαγορών, χρεωκοπήσεων, κτλ., που μερικοί οικονομολόγοι, ακολουθώντας τον Σούμπετερ, προτιμούν να αναφέρουν ως «δημιουργική καταστροφή». Αλλά χωρίς ένα καινούργιο σύστημα απόψεων που να αντικαταστήσει το παλιό, είναι αναγκασμένοι να ελπίζουν ότι δεν είναι στη πραγματικότητα «βάτραχοι», και ότι η κρίση θα τελειώσει γρήγορα και όλα θα γυρίσουν στο «νορμάλ».

Έξω από το ταξικό σύστημα της Δύσης βρίσκουμε αυτούς που έχουν χάσει την εμπιστοσύνη τους στη σημερινή δομή της κοινωνίας. Πριν από 2000 χρόνια θα ήταν οι Εσσαίοι, ζώντας σε κάποια μορφή εξορίας στο πλάι της Νεκρής Θάλασσας και με στενή σχέση με τον Χριστό, που τον ονόμαζαν « δάσκαλο της δικαιοσύνης» (Κούτουλας 1997). Σήμερα είναι οι «πολιτισμικά δημιουργικοί» (Ray and Anderson 2000). Σαν ομάδα οι τελευταίοι αποτελούνται από 100 εκατομμύρια ενηλίκων στην Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη. Πολλοί από αυτούς είναι μεταξύ των ριζοσπαστικών της αντικουλτούρας της δεκαετίας του 1960. Οι περισσότεροι έχουν εγκαταλείψει τις προνομιούχες θέσεις που μπορεί να είχαν χαρεί στη ευρύτερη κοινωνία και επιθυμούν να ζήσουν μια πιο απλή ζωή χωρίς τα μη αναγκαία καμώματα της προηγμένης καταναλωτικής κοινωνίας που έχουν αφήσει πίσω. Οι περισσότεροι είναι μορφωμένοι και θα ήταν πιθανόν να βλέπουν με ενδιαφέρον τις νέες εννοήσεις της κβαντικής φυσικής, ή τις ιδέες του Σούμακερ για την ομορφιά της μικρής κλίμακας, όπως και τις ανατολικές ιατρικές και πνευματικές φιλοσοφίες, ιδίως στη δυτική ακτή της Αμερικής. Τους απασχολεί επίσης πολύ το ζήτημα της δικαιοσύνης και προσέχουν ιδιαίτερα τα σχετικά θέματα στις δικές τους κοινότητες της μικρότερης κλίμακας.

Αυτό που, *όντως*, τους χαρακτηρίζει, όπως όλοι που θεωρούν τον εαυτό τους μέρος της αντικουλτούρας (μαζί και με τους Εσσαίους πριν από 2000 χρόνια), είναι η πίστη τους ότι η μία πλευρά της επιθετικότητας/συνεργασίας διαλεκτικής έχει μακρόχρονα παραμεληθεί στη Δυτική κοινωνία. Όντως, μοιάζει να έχουμε φτάσει στο έσχατο άκρον αυτής της διαλεκτικής και έχουμε απόλυτη ανάγκη να βρούμε το μέσον, τη «χρυσή τομή», εάν είναι να

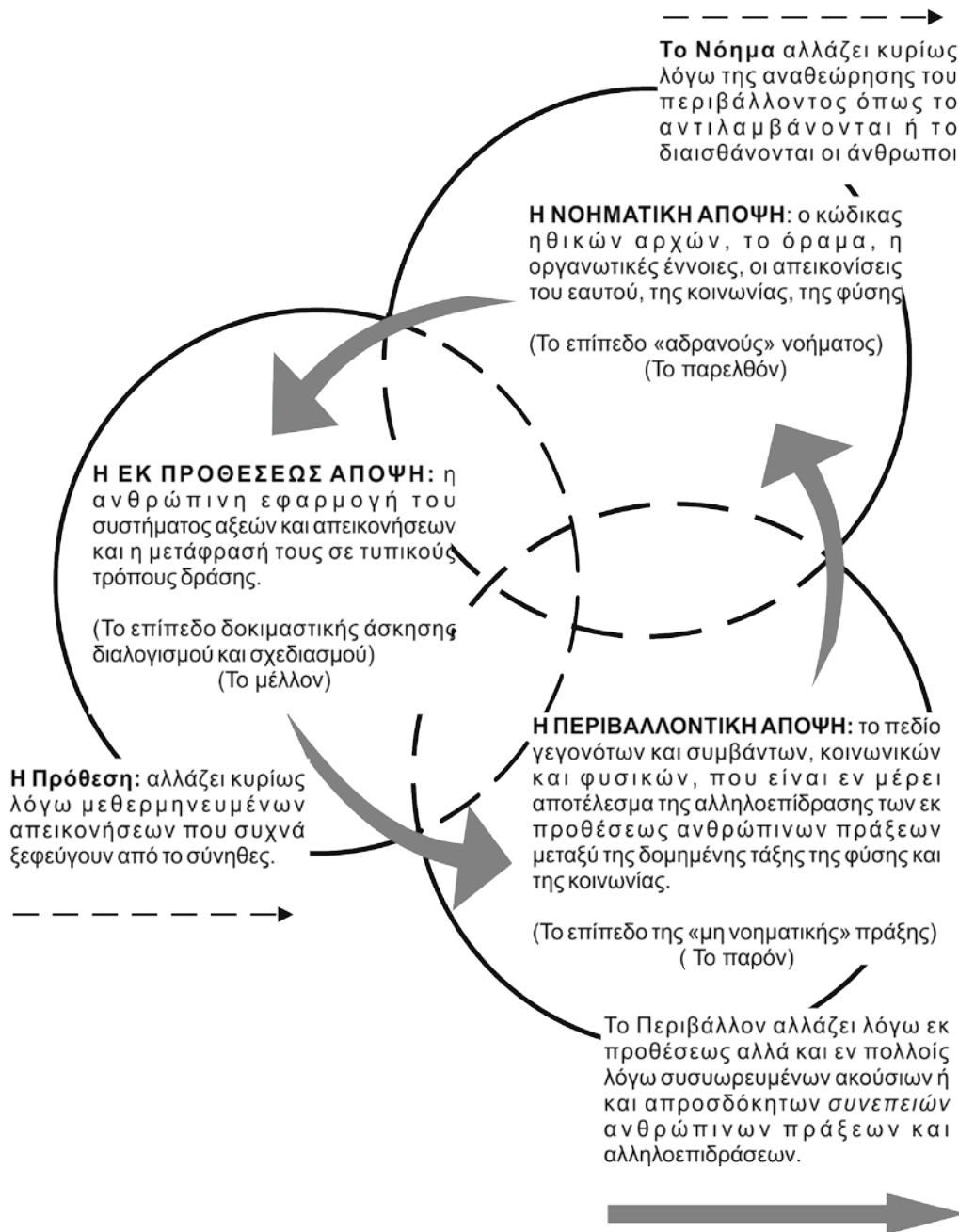
αποφύγουμε τη μοίρα του βάτραχου (μαζί και με αυτό του σκορπιού, βέβαια). Οποιοδήποτε νέο υπόδειγμα βρεθεί πρέπει να χτιστεί επάνω στη ανά-εξισορρόπηση αυτής της διαλεκτικής.

Συγχρόνως πρέπει να κατανοήσουμε πόσο αργή και απαιτητική είναι η διαδικασία της κατασκευής υποδείγματος ή/και της αλλαγής του, *με όλη την ηθική και συναισθηματική φόρτιση που ενσωματώνεται σ' αυτή τη διαδικασία*. Το βιβλίο «*Τα όρια της ανάπτυξης*» προσέφερε ένα μεγάλο ερέθισμα τότε που δημοσιεύθηκε, αλλά ο αγώνας για περιβαλλοντική συνείδηση έχει πολύ δρόμο ακόμα. Η Νευτώνεια επιστήμη δεν είναι καλά εξοπλισμένη για να αναλάβει αυτή την υποχρέωση, απλώς επειδή αγνοεί αυτή τη πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης, ακόμα και σχετικά με τους δικούς της αγώνες. Εμποδίζεται ακόμα από τη υποδειγματική πεποίθηση ότι *όλη* η τεχνολογία είναι καλή για την ανθρώπινη ύπαρξη και κάθε εφαρμογή είναι απόδειξη προόδου. Αυτό μπορεί να ήταν αλήθεια εάν η τεχνολογία δεν ήταν ενσωματωμένη στις κοινωνικές σχέσεις, τώρα όμως είναι προσανατολισμένη προς τη κατεύθυνση της επιθετικότητας (Leiss 1974, Easlea 1973). *Οντως, η ίδια η επιτυχία της τεχνολογίας έχει φέρει αυξανόμενη σύγκρουση για τους πόρους που χρειάζονται για την εφαρμογή της, ενώ τα οφέλη έχουν αφεθεί στην(κάτι λιγότερο από) ελεύθερη αγορά*. Οι ιδέες προόδου που περιέχονται στις αρχικές αντιλήψεις περί επιστήμης και τεχνολογίας έχουν διαστρεβλωθεί από τις απερίσκεπτες εφαρμογές και μεθοδολογίες όσον αφορά τις ανθρώπινες σχέσεις. Το πνεύμα του αρπακτικού ατομισμού δεν ενθαρρύνει την εδραίωση μιας ολιστικής κοινωνικής δομής μολονότι σήμερα αυτή είναι η βάση της οικονομικής θεωρίας. Δεν γνωρίζω εάν υπάρχουν μαθηματικά της συνεργασίας, τα οποία να μπορούν να εφαρμοστούν με την ίδια επιτυχία στην ανθρώπινη συμπεριφορά όπως τα μαθηματικά της διαπάλης στη θεωρία των παιγνίων αλλά αυτή τη στιγμή η ανθρώπινη επιβίωση εξαρτάται από αυτό. Ίσως από το σημείο αυτό πρέπει να αρχίσει η έρευνά μας για ένα νέο υπόδειγμα*

το βιβλίο των Martin Nowak and Roger Highfield (2011), *Supercooperators: Evolution, Altruism and Human Behavior, or Why We Need Each Other to Succeed*. Edinburgh: Cannongate Books). Ενώ αυτό δεν «αποδεικνύει» με κάποιο αιτιοκρατικό τρόπο ότι η συνεργασία θα επιτύχει ως ο αναπόφευκτος τρόπος να οργανωθεί η ανθρώπινη κοινωνία, εν αναμονή του πιθανού τέλους της, είναι τώρα ένα ισχυρό ρητορικό όπλο για αυτούς που προσπαθούν να υποστηρίξουν την ιδέα της συνεργασίας. Η διαλεκτική μεταξύ της ανθρώπινης συνειδητότητας και επιστημονικής γνώσης θα μπορούσε να μας επιτρέψει να αποφύγουμε ακόμα περισσότερες από τις ανόητες και αιματηρές

περιόδους του πολεμοχαρούς ανταγωνισμού που έχουν σημαδέψει την ανθρώπινη ιστορία τα τελευταία μερικές χιλιάδες χρόνια.

Η Διαλεκτική της Κοινωνικής Αλλαγής

Πηγή: Gerald A. Gutenschwager (2006) *Σχεδιασμός και Κοινωνική Επιστήμη: Μία Ανθρωπιστική Προσέγγιση*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 141.

Βιβλιογραφία

- Benyus, Janine M. (1997), *Biomimicry; Innovation Inspired by Nature*. New York: HarperCollins
- Boehm, Christopher (2012), *Moral Origins; The Evolution of Virtue, Altruism, and Science*. NY: Basic Books
- Berger, Peter and Thomas Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Co.
- Capra, Fritjoff (1982), *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: Simon and Schuster
- Easlea, Brian (1973), *Liberation and the Aims of Science: An Essay on the Obstacles to the Building of a Beautiful World*. Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield
- Ellul, Jacques (1964), *The Technological Society*. New York: Vintage Books
- Frank, Thomas (2008), *The Wrecking Crew: How Conservatives Ruined Government, Enriched Themselves, and Beggared the Nation*. New York: Henry Holt and Co.
- Fromm, Eric (1941), *Escape From Freedom*. New York: Rinehart
- Gazzaniga, Michael S. (2008), *Human; The Sciences Behind What Makes Us Unique*. N.Y.: HarperCollins
- Heisenberg, Werner (1958), *The Physicist's Conception of Nature*. London: Hutchinson
- Horkheimer, Max (1947), *Eclipse of Reason*. New York: Oxford
- _____ (1972), *Critical Theory*. New York: The Seabury Press
- Καζαντζάκης, Νίκος (1993), «Η Φωνή της Ελλάδος» σε Το Εικοσιένα. *Η Κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*. Δεύτερη Έκδοση. Επιμέλεια του Κώστα Ε. Τσιροπούλου. Αθήνα: Ευθύνη
- Κούτουλας, Διαμάντης (1997), *Ιησούς και Παύλος: Ο Ιησούς και οι Εσσαιί, ο Παύλος και η Ρωμαϊκή Ολιγαρχία* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Δίον
- Kuhn, Thomas (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd Edition. Chicago: University of Chicago Press
- Lebowitz, Michael A. (2012), *The Contradictions of "Real Socialism": The Conductor and the Conducted*. New York: Monthly Review Press

- Leiss, William (1974), *The Domination of Nature*. Boston: Beacon Press
- Lipton, Bruce H., PhD (2008), *The Biology of Belief; Unleashing the Power of Consciousness, Matter & Miracles*. Carlsbad, CA: Hat House, Inc.
- _____ and Steve Bhaerman (2011), *Spontaneous Evolution; Our Positive Future, (and a way to get there from here)*. London: Hay House UK, Ltd
- MacPherson, C.B. (1962), *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. London: Oxford University Press
- Marcuse, Herbert (1964), *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Societies*. Boston: Beacon Press
- McNeil, William H. (1976), *Plagues and Peoples*. Garden City, N.Y.: Anchor Press
- Meadows, Donella, et al (1972), *The Limits to Growth; A Report to the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. NY: Universe Books
- _____ (2004), *The Limits to Growth: The 30-Year Update*. White River Jct., Vermont: Chelsea Green Publishing Co.
- Nadeau, Robert and Menas Kafatos (1999), *The Non-Local Universe; The New Physics and Matters of the Mind*. Oxford University Press
- Perkins, John ((2004), *Confessions of an Economic Hit Man*. San Francisco, CA.: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Ray, Paul H. and Sherry Ruth Anderson (2000), *The Cultural Creatives: How Fifty Million People Are Changing the World*. NY: Three Rivers Press
- Roszak, Theodor (1968), *The Making of a Counterculture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Co.